ՀՏԴ: 947.925.1

DOI: 10.54503/0135-0536-2025.3-236

ԱՐՑԱԽԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ԸՍՏ ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ (հոդվածների ժողովածու). *Երևան, «Լուսակն», 2025, 428 էջ*:*

Բանալի բառեր՝ Արցախ, պատմություն, սկզբնաղբյուր, պայքար, հիմնահարց, ժամանակաշրջան, համակարգ:

Վերջերս ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ հրատարակվել է «Արցախի պատմության հիմնահարցերը ըստ սկզբնաղբյուրների և պատմագիտական գրականության» վերնագրով հոդվածների ժողովածուն, որը կարելի է համարել հայ պատմագիտության ձեռքբերումներից մեկը վերջին տասնամյակներում:

Ժողովածուն համակողմանիորեն ներկայացնում է Արցախի պատմության ուսումնասիրության ներկա վիճակը՝ հիմնվելով պատմական սկզբնաղբյուրների քննության և գիտական ժամանակակից մոտեցումների համադրման սկզբունքի վրա: Գրքի գաղափարական առանցքը այն գիտական համոզմունքն է, որ Արցախի պատմության ընկալումը պետք է կառուցվի բացառապես փաստական ու սկզբնաղբյուրային հիմքերի վրա:

Ժողովածուն առանձնանում է իր մեթոդաբանական բազմակողմանիությամբ, որտեղ կիրառվում են ոչ միայն դասական պատմագրական մեթոդներ, այլև միջգիտակարգային մոտեցումներ՝ համադրելով պատմական աշխարհագրության, հնագիտության, իրավագիտության և մշակութաբանության տվյալները: Այդ նպատակով հեղինակները լայնորեն օգտագործում են հայ միջնադարյան մատենագրությունը (Մովսես Կաղանկատվացի, Եղիշե, Ղազար Փարպեցի, Ստեփանոս Օրբելյան), ինչպես նաև արաբական, պարսկական, բյուզանդական ու ռուսական տարեգրությունները: Աղբյուրագիտական այս բազմազանությունը հնարավորություն է տալիս համեմատական վերլուծությամբ բացահայտել Արցախի պատմական պատկանելության և ինքնության ձևավորման հիմնական փուլերը:

Այսպես, Վահրամ և Մելանյա Բալայանների համահեղինակած հոդվածը գիտականորեն հիմնավորված ուսումնասիրություն է, որն ի ցույց է հանում Շուշի քաղաքի պատմական պատկերն ըստ ժամանակագրական սկզբնաղբյուրների՝

* *Ներկայացվել է 11. XI. 2025 թ., ընդունվել է տպագրության 17. XI. 2025 թ.:*

ապացուցելով հայկական ներկայության շարունակականությունը տարածաշրջանում: Այն առանձնանում է իր աղբյուրագիտական խստությամբ, փաստական վերլուծության համակողմանիությամբ և հայ պատմագրական ավանդույթի գիտական պաշտպանությամբ:

XIX դարի գրավոր վկայություններին է անդրադառնում Արմեն Սարգսյանի *և* Շողեր Մինասյանի *հոդվածը՝ ցույց տալով Արցախի բարբառի և բանահյուսական ավանդույթի արտացոլումը ժամանակի գիտական, գրական ու ազգագրական աղբյուրներում: Այն հիմնված է լեզվաբանական համեմատական վերլուծության և բանահյուսական տեքստերի աղբյուրագիտական քննության վրա՝ փաստելով Արցախի բարբառի ինքնատիպությունը ու դրա դերը հայերենի արևելյան բարբառախմբի ձևավորման գործընթացում:*

Արցախի միջնադարյան վանական ճարտարապետության՝ հատկապես Դադիվանքի և Գանձասարի հայկական ծագումնաբանությունը խեղաթյուրելու ադրբեջանական պատմագրության փորձերն է գիտականորեն բացահայտել Վարդգես Սաֆարյանը*: Հեղինակն աղբյուրագիտական և արվեստաբանական քննությամբ ապացուցում է այս հուշարձանների անբեկանելի հայկական ինքնությունը՝ հիմնվելով արձանագրությունների, ճարտարապետական ձևերի ու պատմական վկայությունների վրա: Ուսումնասիրությունը գիտականորեն հերքում է մշակութային յուրացման փորձերը՝ ընդգծելով հայկական հոգևոր և արվեստային ավանդույթի շարունակականությունը:*

Գևորգ Ստեփանյանի *հոդվածը բացահայտում է հայկական համայնքների ներդրումը կրթության, արհեստագործության և եկեղեցաշինության ոլորտներում՝ ընդգծելով դրանց ազդեցությունը Շիրվանի բազմազգ միջավայրում: Այն առանձնանում է գիտական ճշգրտությամբ և պատմական փաստերի համակարգված մեկնաբանությամբ՝ միաժամանակ վեր հանելով հայկական ներկայության քաղաքակրթական ժառանգությունը Կովկասյան տարածաշրջանում:*

Համադրական աղբյուրագիտական վերլուծության վրա է հիմնված Գևորգ Խուդինյանի *հոդվածը՝ նպատակ ունենալով վերակազմել արցախահայության ռազմական ու քաղաքական դերակատարությունը Լոռու ինքնապաշտպանական շարժումներում: Այն առանձնանում է իր փաստական հենքի ճշգրտությամբ և պատմական գործընթացների փոխկապակցված մեկնաբանությամբ՝ ընդգծելով արցախահայության ազատագրական իղձերի շարունակականությունը:*

Մարինե Հարությունյանն *ուսումնասիրում է «Տարազ» պարբերականի հրապարակումները՝ բացահայտելով Արցախի կրթական քաղաքականության և ազգային դաստիարակության՝ XIX դ. երկրորդ կեսին ձևավորված գաղափարական խոսույթը:*

Ադրբեջանական արդի պատմագրության այն մոտեցումներն է քննադատում Ստեփան Դաղայանը*, որոնք փորձում են արդարացնել Արցախի ներառումը Ադրբեջանի կազմում: Հեղինակը գիտականորեն բացահայտում է խորհրդային և հետխորհրդային պատմագրության ազդեցությունը պատմական պատումի ձևավորման վրա՝ հակադրելով դրանք փաստաթղթային և միջազգային իրավական աղբյուրների վկայություններին: Հոդվածը կարևոր ներդրում է պատմական ճշմարտության վերականգնման ու տարածաշրջանային պատմագրական մանիպուլյացիաների բացահայտման գործում:*

Փաստավավերական և աղբյուրագիտական հիմքով Նունե Սարումյանը *վերլուծում է Ադրբեջանի պետական կառույցների կողմից համակարգված էթնիկ զտման քաղաքականության ընթացքն ու մեխանիզմները Լեռնային Ղարաբաղում: Հեղինակն օգտագործում է արխիվային նյութեր և միջազգային*

Պատմաբանասիրական հանդես • Историко-филологический журнал • Historical and Philological Journal • 2025 № 3

փաստաթղթեր՝ ցույց տալով հայ բնակչության դեմ իրականացված ճնշումների իրավաքաղաքական բնույթը: Հոդվածն առանձնանում է իր փաստագրական հիմնավորվածությամբ ու պատմական իրադարձությունների օբյեկտիվ գիտական մեկնաբանությամբ:

Միջազգային և սահմանադրական իրավունքի սկզբնաղբյուրների համադրական վերլուծության վրա է հիմնված Ալեքսանդր Մանասյանի *հոդվածը՝ նպատակ ունենալով բացահայտել Արցախի հակամարտության իրավաքաղաքական բնույթը: Հեղինակը գիտականորեն հիմնավորում է կոնֆլիկտի իրավական բարդությունը՝ առաջարկելով իրավաքաղաքական գնահատականների օբյեկտիվ ու սկզբնաղբյուրային մոտեցում:*

Հայկական պատմագրության աղբյուրների և ժամանակակից հետազոտությունների համադրության վրա է հիմնված ՄՀեր Հարությունյանի *հոդվածը, որն ի ցույց է դնում Արցախի պաշտպանական համակարգի ձևավորման ու զարգացման պատմությունը: Հեղինակն ընդգծում է բանակի ռազմաքաղաքական գործունեության պատմական ու գաղափարական նշանակությունը՝ համադրելով փաստական վկայությունները պատմագրական մեկնաբանությունների հետ և ներկայացնելով հայկական ռազմամշակութային ավանդույթների շարունակականությունը Արցախում:*

Պատմաաղբյուրագիտական և համեմատական վերլուծության սկզբունքով Իսկուհի Ավանեսյանը *ներկայացնում է կանանց ակտիվ դերակատարությունն ազգային-ազատագրական շարժումներում: Հեղինակն օգտագործում է մատյաններ, թերթեր, հիշատակություններ ու ժամանակակից պատմագրական ուսումնասիրություններ՝ վկայելով կանանց ռազմական, քաղաքական և սոցիալ-մշակութային ներգրավվածությունը պայքարի կազմակերպման ու իրականացման գործընթացներում:*

Պատմագրության վերլուծության հենքի վրա Տարոն Հակոբյանի *և* Նինետա Աղամյանի *համահեղինակած հոդվածը ներկայացնում է Արցախի պետականության ձևավորման գործընթացի պատմական ու քաղաքական դաշտը: Հեղինակներն ընդգծում են 1991–1996 թվականների ընթացքում իրականացված պետական ինստիտուտների ստեղծման, օրենսդրական ու վարչատարածքային կառուցվածքի ամրապնդման, ինչպես նաև անվտանգության ապահովման գործընթացները:*

Ալբերտ Խաչատրյանի, Մարիամ Հովսեփյանի *և* Արմեն Կարապետյանի *համատեղ աշխատանքն աղբյուրագիտական մեթոդաբանությամբ ներկայացնում է Շուշիի առանձին հրաձգային գումարտակի անցած մարտական ուղին՝ փաստաթղթային վկայությունների միջոցով: Հոդվածը գիտական կարևոր արժեք ունի, քանի որ համակարգում է մատչելի և ոչ մեծաթիվ աղբյուրները, համադրաբար ներկայացնում ռազմական գործողությունների կազմակերպման մեխանիզմները և ընդգծում Շուշիի պաշտպանական ավանդույթի շարունակականությունը հայ ռազմամշակութային համատեքստում:*

Արփինե Բաբլումյանի *հոդվածում դիտարկվում են արցախյան պատերազմի լուսաբանման հիմնախնդիրներն ու առանձնահատկությունները միջազգային լրատվամիջոցներում: Այն արժևորվում է աղբյուրագիտական խստությամբ, միաժամանակ առաջարկում համատեքստային օբյեկտիվ վերլուծություն՝*

կարևորելով տեղեկատվական դաշտի դերը միջազգային դատապարտման, հանրային կարծիքների ձևավորման ու հակամարտության պատմագրական ընկալումների ձևավորման գործընթացներում:

Իր ուսումնասիրության մեջ Արմինե Խաչատրյանն *անդրադառնում է Արցախի հարցի ներկայացմանն ու մեկնաբանությանն ադրբեջանական պատմագիտական խոսույթում՝ հատկապես Առաջին Հանրապետության շրջանի իրադարձությունների համատեքստում: Հոդվածը, կարելի է ասել, նպաստում է հայ և ադրբեջանական պատմագրական մոտեցումների համեմատական ուսումնասիրությանը՝ բացահայտելով պատմության քաղաքականացման ազդեցությունը Արցախի հարցի գիտական ընկալման վրա:*

Ամփոփելով՝ պետք է նշել, որ խնդրո առարկա ժողովածուն կարևոր նշանակություն ունի հայ պատմագիտության համար: Այն ոչ միայն ամրապնդում է Արցախի պատմության փաստական հիմքերը, այլև նպաստում է գիտական մտածողության նոր մշակույթի ձևավորմանը՝ հիմնված աղբյուրագիտական ճշգրտության, միջգիտակարգային մեթոդաբանության և միջազգային գիտական չափանիշների վրա:

Ամփոփենք. որպես ռազմավարական գիտական առաքելություն՝ ժողովածուն փաստարկված ամրապնդում է Արցախի պատմական պատկանելության գիտական հիմքերը և միաժամանակ ծառայում իբրև վստահելի հակազդեցություն ադրբեջանական պատմագրական զեղծարարություններին:

ՀՈՎԻԿ ՄՈՒՍԱՅԵԼՅԱՆ

Բ. գ. դ., ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի արտասահմանյան գրականության, գրականության տեսության և գրական կապերի բաժնի գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ և արտասահմանյան գրականություն, գրականության տեսություն, մշակութաբանություն: Հեղինակ է 2 գրքի և 30 հոդվածի: ORCID:0009-0001-5860-3352.
h.musaelyan@rambler.ru